

FIGYELŐ

Szorosan vett sorrend vagy csoportképzés legyen-e a szakkatalógusban?

Az egytetemes tizedes osztályozásban nemcsak a fő táblázati számoknak van meg a pontos egymásutánja, hanem a segédtáblázatok az összetett jelzeteknek a katalógusba való besorolása számára is megadják a követendő sorrendet: azonos jelzetek esetén első helyre kerül az összegezés, ezt követi a kiterjesztés, az alosztás nélkül álló jelzet, a mellérendelő viszonyítás, alárendelő viszonyítás, nyelvi, formai, földrajzi, népi, időbeli, egyéni alosztások, a korlátozottan közös alosztások első típusa, a szempontok szerinti alosztás, a korlátozottan közös alosztások második típusa.

Akik decimális szakkatalógusba szoktak cédulát beosztani, jól tudják, mennyi gondot, milyen feszült figyelmet kíván ennek a pontos sorrendnek a megtartása, milyen lassúvá teszi a beosztó munkáját, és mégis mennyi hibának, elosztásnak a forrása. Még további komplikáció, ha a könyvtár helyi szabályzata azt is előírja, hogy a teljes egészükben, az utolsó alosztásokig megegyező jelzetű cédulákon belül betűrendet, vagy időrendet, esetleg fordított időrendet stb. kell megtartani. Kétségtelen, hogy a jelzeteknek és alosztásoknak a legapróbb részletekig való figyelembevétele és sorrendjüknek a beosztás alkalmával következetes megtartása teljesen logikusnak látszik, mintha ez a szabály a decimális rendszer lényegéből következne. De vajon csakugyan szükség van-e erre a szabályra? Minden szabály csak annyit ér, amennyire szolgálja azt a célt, amelynek érdekében megállapították. A könyvtári munkában a legfőbb cél az olvasó érdeke. A katalógus is elsősorban az ő számára készül. Olyannak kell lennie, hogy ne csak a könyvtáros, hanem az olvasó is könnyen és biztosan tájékozódni tudjon benne.

Vizsgáljuk meg tehát, vajon csakugyan szükség van-e az olvasó érdekében, a katalógus jó használhatósága szempontjából az előírt szigorú beosztási szabály fönntartására?

Mindenki tapasztalhatja, milyen nehezen tud eligazodni a decimális katalógusban nemcsak az olvasó, hanem a könyvtáros is, kivéve ha a szakozás az állandó foglalkozása. A tizedes szakrendszernek éppen az az egyik legnagyobb hibája, hogy a szisztéma túlfinomítottága és az alosztások jelrendszerének bonyolultsága miatt nem könnyű benne a tájékozódás. Az is természetes, hogy az olvasónak sejtelve sem lehet a decimális rendszer fölépítésének apró részleteiről. Nem tudhatja, hogy egyik részletesebb, hosszabb szakjelzet után a következő milyen fogalmat tartalmaz. Ezt a szakozó sem tudja kívülről, a teljes fő táblázat százezernyi jelzete neki sincs a fejében. Az olvasó tájékozódása nem terjed, nem is terjedhet túl az osztólapokon, ott is nem annyira a föltüntetett számjelzetek, mint inkább csak a szóval kiírt fogalmak vezetnek. Hogy egy-egy osztólap utáni csoporton belül a cédulákat milyen rendszer állította éppen abba a sorrendbe, ahogyan vannak, azt nem tudhatja. Csak annyit lát, hogy az osztólapon feltüntetett tárgykörből régi és új könyvek, részlettanulmányok és összefoglaló munkák, folyóiratok és lexikonok tökéletes összevisszaságban következnek aszerint, hogy a könyvtár állományában éppen ilyen anyag található és a rendszer ezt a természetszerűleg egyenetlen anyagot besorolja.

A be nem avatott nem tudja szakértő szemmel fölfedezni a végső következetességgel betartott rendet.

Az osztólapoknak ugyanis egészen más szerepük van a szakkatalógusban, mint a betűrendesben. A szerzői katalógusban vagy a tárgyszó-katalógusban az olvasót segítik az osztólapok a gyorsabb keresésben, de ez a segítség csak igen kis mértékű. Osztólapok nélkül is könnyen és biztosan meg tudja találni, amit keres, mert csak az ábécé sorrendjét kell ismernie. A szakkatalógusban ellenben az olvasó egyetlen vezetője az osztólap. Amit azon írva talál, arról természetesen föltételezi, hogy az ide vonatkozó anyag áll ott egészen a következő osztólapig. Tehát, ha valamit keres, nem tehet mást, mint hogy végignézi az összes cédulákat egészen a következő osztólapig, amely világosan közli vele, hogy ott már más téma következik. Akármilyen hosszú is egy ilyen csoport, nem hagyhatja abba a keresést még akkor sem, ha már úgy látja, hogy végetért a keresett témájára vonatkozó cédulák és a következő cédulák már más tárgyról szólnak, mert a rendszer ismerete nélkül nem tudhatja, hogy egy szakasszal hátrább nem kezdődnek-e megint olyan lapok, amelyek keresett tárgykörével rokon kérdéseket illetnek, amelyekre tehát ismét szüksége van.

Csak egy egészen kirívó példát arra, hogy ez az aggodalom nem alaptalan. Tegyük fel, hogy szakkatalógusunkban ki van emelve a néprajzi szakot jelző 39-es szám, de további tagolás még nincs. A cédulák a rendszer tökéletesen pontos szabályai szerint vannak beosztva, a néprajzkutató mégis némi csodálkozással veszi tudomásul, hogy a népviselet, családi élet szokásai, lakodalmi szokások, kannibalizmus, halotti tor, népvénepélyek, harakiri, a levélírás illemszabályai a cédulákon éppen ebben a sorrendben kerülnek szeme elé és nem valószínű, hogy ebben valami végső pontossággal betartott rendszer eredményét látná. De ha mégis, beletörődve abba, hogy elvégre ezek mind az etnológia és etnográfia kérdései, mikor a nőemancipációról, a dolgozó nő problémáiról szóló irodalom céduláihoz ér és itt abbahagyja a keresést, talán a ránézve legértékesebb címek, a folklór, a népmese-gyűjtemények rejtve maradnak előtte, mert ezek mind a 39-es osztályban találhatóak, de a nőkérdés 396 jelzete után a 398-as jelzet alatt.

De van ennél rosszabb eset is. Gondoljunk arra az esetre, hogy a földrajz szakot jelző 91-es szám ki van emelve s azután a cédulák gyarapodásával a katalógus kezelője a Magyarország földrajzára vonatkozó s természetesen legnagyobban mértékben megyarapodott csoportot ellátja a 914.39, Magyarország földrajza jelzettel és fölirattal. A következő osztólap, mondjuk, legyen 915 Ázsia földrajza. Aki már most pl. Franciaország földrajzát keresi, az nyilvánvalóan nem fogja keresni a Magyarország fölirat, hanem csak a 91 Földrajz alatt, és eredménytelenül távozik, mert nem tudhatja, hogy a rendszer a 914.39 után egy magasabb számmal jelzett csoport, 914.4 alatt tárolja. Azzal sem nyugtathatjuk meg magunkat, hogy a tárgymutatóban megtalálhatja Franciaország földrajzának jelzetét, mert minden ország jelzete úgysem kerülhet be az indexbe, s így ha Franciaországot meg is lehetne találni, de Izland vagy Luxemburg bizonyára megtalálhatatlan marad.

Mindebből az következik, hogy a szoros beosztás nemcsak hogy *nem föltétlen érdeke az olvasónak*, hanem — ha a szakkatalógus nincs részletesen tagolva, osztólappal sűrűn ellátva és jó tárgymutatóval kiegészítve, akkor még káros is. Már pedig a szoros beosztás annyi munkaerőt köt le, hogy a tapasztalat szerint emellett nem igen maradhat lehetőség a katalógus gondos építésére. Ritkán elhelyezett osztólapok esetén pedig az olvasó számára kínlódás a szakkatalógus használata, ha csak közvetlenül kezébe nem adja a keresett helyet a fölvilágosítószolgálat. Ha tehát választanunk kell aközött, hogy jól tagolt, világosan kiépített szakkatalógust készítsünk-e az olvasónak, lemondva a jelzetek szigorú sorrendjének betartásáról, vagy pedig remekül rendszerezett, de osztólappal alig tagolt katalógust, akkor az olvasó érdekében föltétlenül az első megoldást kell

választanunk. A sorrend szigorú betartása nem az olvasó, hanem a könyvtáros érdeke, akinek szüksége lehet arra — főleg, ha javítás céljából cédulát kell kiemelnie, — hogy rögtön megtalálja éppen a keresett cédulát. De elvégre elkövetett hibák kijavítása nem lehet alapvető szempontja egy katalógusbeosztásnak.

Hogyan történik mármost csoportképzés alapján a szakkatalógus beosztása? A szakkatalógus fölépítésének váza, a beosztás alapja ebben az esetben az osztólap. Az osztólapokat úgy választjuk meg, hogy egy-egy osztólap mögött 20—50 szakcédula legyen. Mindazok a cédulák, amelyek az osztólapon feltüntetett számjegyekkel kezdődnek. Beosztásuk a jelzet további számjegyeinek figyelembevétele nélkül, mechanikusan történik. Ha például 20—50 cédulánál több nincs, amelynek a tárgya a matematikát illeti, akkor az 51 Matematika fölíratú osztólap mögött áll természetesen minden olyan szakcédula, amely ebbe a szakba tartozik, de beosztásuk sorrendje teljesen közömbös, a jelzetek további hosszú, sokféle alosztással kombinált számjegyeit egyelőre nem vesszük tekintetbe. Hogyha azután a cédulák száma a maximális 50 darabot már fölülmúlja, akkor elővesszük az egész 51-es szakot, megnézzük, melyik részletesebb szak az, amely már annyi cédulát tartalmaz, hogy önálló kiemelésre érdemes. Például ilyenek találjuk az 515 ábrázoló geometriát. Ezt az új osztólapot elkészítjük, és mögéje helyezük mindazokat a cédulákat, amelyeknek a jelzete 515-tel kezdődik, de nem tesszük mögéje az 516, 517, 518, 519 kezdetűeket. Ezek továbbra is az 51 Matematika alatt maradnak. Így az olvasó az ábrázoló geometria címszó alatt csakugyan csak az ábrázoló geometriát találja, nem pedig folytatólagosan az analitikus geometriát, analízist, nomográfiát és kombinatorikát. Ezeket továbbra is a még nem tagolt matematika osztólap mögött találja meg.

A csoportképzéses beosztási rendszer esetén tehát továbbra is szükség van a pontos, részletes szakozásra, mert sohasem lehet tudni, hogy idővel milyen szak milyen mértékben fog gyarapodni, de ezek a hosszú, sok alosztással komplikált jelzetek csak lehetőségek, amelyek akkor lépnek életbe, ha a címanyag gyarapodása szükségessé teszi.

Ennek a beosztási rendszernek természetesen alapföltétele az — aminek érdekében létrejött —, hogy a cédulák száma egy-egy csoporton belül ne növekedjék az említett maximum fölé. A szakkatalógussal tehát állandóan foglalkozni kell. *A szakkatalógus élő, fejlődő valami kell hogy legyen, nem pedig merev váz*, amelybe cédulákat osztunk be a használhatóságra való tekintet nélkül.

Csoportképzéses beosztás esetén a *beosztás gyorsasága* megsokszorozódik. Mindenekelőtt elegendő a céduláknak csak nyers elrendezése, nem kell a jelzetek valamennyi összetevőjét, minden számjegyét figyelembe venni a rendezéskor, és mérlegelni, melyik alosztástípust illeti az elsőség, és nem kell minden egyes cédula beosztásakor egyenként vizsgálgatni a beosztás környezetében levő cédulákat, hogy az új cédula közvetlenül melyik elé vagy mögé kerül. A beosztó nem tesz mást, mint hogy nyers rendezés után maga elé teszi balkézfelől a katalógusfiókot, jobbfelől a beosztásra váró cédulákat. Ezután előrebillenti azt az osztólapot, amely alá éppen az előtte fekvő cédulák tartoznak, amelyeknek tehát nincs még külön csoportot jelző következő osztólapuk. Tehát említett példánkban az 51 jelzésű osztólap mögé minden további vizsgálódás nélkül betesz mindazokat a cédulákat, amelyeknek a jelzete 51-gyel kezdődik, kivéve az 515 kezdetűeket. Ha a beosztandó cédulák közt van 515 kezdetű, akkor ismét ezt az osztólapot billenti előre balkézzelel és jobb kézzel mögéje teszi az 515 kezdetű cédulákat. Ez a munka rendkívüli gyorsasággal történik. A részletes beosztással szemben *főlszabaduló időt és energiát lehet a katalógus építésére fordítani*, ami másként csak vágyálom maradna.

Csak ez az időmegtakarítás teszi lehetővé azt, hogy a szakozó állandóan foglalkozzék a szakkatalógussal, tehát megvalósuljon a jó szakozás egyik alapvető követelménye, hogy a szakozó állandóan kapcsolatban maradjon a katalógussal, állandóan javítsa

a szakkatalógus egyenetlenségeit, de egyúttal a maga szakozásának minőségét is. Ez neveli rá a szakozót arra, hogy megszokja a csoportképzés elvének állandó figyelembevételét az öncélú jelzetgyártással szemben. Aki maga állandóan foglalkozik a szakkatalógusával, az nem esik abba a hibába, hogy a könyvcímeket maradéktalanul decimális számnyelvre fordítsa.

Az a követelmény, hogy egy-egy új osztólap elhelyezése mindig azzal jár, hogy előzőleg egy földuzzadt csoport valamennyi céduláját át kell nézni és úgy kell kiválasztani az új osztólap csoportját, módot ad a *szakkatalógus állandó revíziójára*. Ilyen válogatások alkalmával látjuk, hogy azonos címek, illetőleg tárgyak csakugyan azonos jelzeteket kaptak-e. De éppen ilyen válogatások alkalmával láthatjuk azt is, hogy még a legszorosabb beosztási rend sem biztosítja minden esetben, hogy teljesen azonos tárgyú és formájú munkák cédulái pontosan egymás mellé kerüljenek, hiszen nincs az a szakozó, aki tökéletes következetességgel tudná alkalmazni például a formai alosztások gazdag változatosságát. A mi beosztási rendszerünk esetén ezek a lényegtelen különbségek úgyse jönnek tekintetbe, ha viszont valamely csoport kiválasztásakor szükségesnek mutatkoznék az egységesítés, ezt a javítást mindjárt el lehet végezni. A szoros beosztási rendszer esetén ellenben az osztólapok elhelyezése egyszerűen mechanikusan történik azon a ponton, ahol egy megnőtt anyag tagolását szükségesnek látjuk. Az egyes cédulák átvizsgálására, a katalógus állandó finomítására, revíziójára semmi sem indít és tapasztalat szerint ez nem is szokott megtörténni. Nem bukhatnak elő a hibás helyre elosztott cédulák sem. Már pedig ismert dolog, hogy számjelzetek beosztása sokkal nagyobb hibaszázalékkal történik, mint a címszavaké; a figyelem fáradása sokkal hamarabb okoz tévedést számok, mint betűk fölcserélésével.

Az osztólapok elhelyezésének itt ismertetett módszere a mechanikus továbbtagolással szemben azzal az előnnyel is jár, hogy mindig azt a kérdést emeljük ki új osztólapon, ami *fontos*, aminek már jelentékenyebb anyaga van katalógusunkban, nem pedig azt, ahol véletlenül a cédulamennyiség felezése vagy harmadolása kívánná. De módot ad arra is, hogy kiemeljünk valami olyan kérdést, amelyből esetleg még csak kevés irodalmunk van, de éppen az érdeklődés előterében áll. Ez a fontos kérdés tehát könnyen megtalálhatóvá válik, mert hiszen az osztólap elkészítésével mindig együtt kell hogy járjon a tárgymutatócédula elkészítése is a szakkatalógus indexe számára.

Az áttekinthető, osztólapokkal jól tagolt, tárgymutatóval fölszerelt szakkatalógusban maga az olvasó is elég jól el tud igazodni, de a *fölvilágosítószolgálat* munkája is egyszerűbbé válik. A fölvilágosítást adó könyvtárosnak sem kell hosszú fejtörések és kutatások árán kinyomoznia, hogy egy-egy különösen komplikált kérdés szakjelzetét vajon milyen összetevőkből hozta létre a szakozó, hanem minden olyan kérdést, amit még tárgymutatóban és osztólapon kiemelve nem talál meg, csak az illető szak általánosabb csoportjában kell megnéznie, abban a csoportban, amely még továbbtagolásra nem került.

A csoportképzéses szakkatalógus-beosztással először 1939-ben az Országos Széchényi Könyvtárban tettünk bizonyos próbát, akkor azonban még a módszer elvei nem voltak annyira készen, hogy ez a próba túlmenjen a kísérlet fokán. A *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárban* azonban a decimális szakrendszer bevezetése (tehát 1950) óta ezt a módszert alkalmaztuk, a fentebb kifejtett elvek az itteni munka során alakultak ki, és most már majdnem egy évtizedes tapasztalat alapján mondhatjuk, hogy a módszer bevált.

